

Mir Cəlal

Hidayət

dünyasından sətirler

İllər keçdikcə və ötən çağlardan uzaqlaşdıqca, istər-istəməz artıq elçatmaz uzaqlıqda qalan və ilğımlar arxasından görünən o illərə qayıdır, şəffaf uşaq baxışlarından süzülüb qəlbinə, yaddaşına həkk olunmuş mənən uca insanları xatırlayırsan, o saf və təmiz dünyanın, o unudulmaz insanların həsrətini çəkirsən, həyatda o cür insanlarla rastlaşanda (əlbəttə, rastlaşırsan) müdrik babaların hikməti yada düşür: dünya xali deyil. Bir də onu düşünürsən ki, belə mənəviyyat, əxlaq və ucalıq örnəkləri olmasaydı, dünya çox zalım, amansız, subyektiv və haqsız olardı.

Ömrümə əbədi daxil olmuş ideal insanların bir qismini əvvəlcə əsərləri, çıxışları ilə, haqqında formalaşmış müsbət, ictimai rəylə qiyabi olaraq, uzaqdan tanımışam və sevmişəm, sonra həyatda görüşmüşük, ünsiyyətdə olmuşuq. Mir Cəlal müəllimi də hələ Zəngəzurun kiçik

bir dağ kəndində - Maralzəmidə məktəbə gedərkən "Bir gəncin manifesti"ndən tanıyır, Baharın acı taleyinə yana-yana bu əsərin müəllifini dünyanın ən böyük yazıçılarından biri sayırdım. Sonralar anladım ki, belə əsərləri Mirzə Cəlil demişkən, zəmanə özü yadır və belə əsərlər yazı-

landa Tanrının əli müəllifin əlinin üstündə olur. Qonşu Lök kəndində dördüncü sinifdə oxuyanda ədəbiyyat müəllimim Əli Əliyev də öz müəllimi Mir Cəlal Paşayevdən öyünə-öyünə danışardı və açıqca fəxr edərdi - Mir Cəlal Paşayev onun müəllimi olub! Əli müəllim o vaxt Zəngəzurdada sadə ca-

maatın təsəvvüründə ikinci növbəli məktəb hesab edilən (birinci Azərbaycan Dövlət Universiteti sayılırdı) APİ-nin (indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) qiyabi şöbəsini bitirmişdi. Mən sadələvh uşaq marağıyla

Mir Cəlal müəllimi hələ Zəngəzurun kiçik bir dağ kəndində - Maralzəmidə məktəbə gedərkən "Bir gəncin manifesti"ndən tanıyır, Baharın acı taleyinə yana-yana bu əsərin müəllifini dünyanın ən böyük yazıçılarından biri sayırdım.

ondan soruşanda ki, Mir Cəlal müəllim nə üçün universitetdə dərs demir, sualım şübhəsiz, APİ-nin məzunu kimi onun xətrinə deydi. İncik və bir az da hirsli: niyə, bəyəm APİ universitetdən əskikdir? - dedi - Mir Cəlal Paşayevdən başqa APİ-də Mikayıl Rəfili, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Əhməd Seyidov, İsmayıl Şıxlı... (adını eşitmədiyim başqa müəllimlərin də adını çəkdi) işləyir, - əvvəlki cümləsini bir də qəzəblə təkrarladı, - bəyəm APİ universitetdən əskikdir? Sualım Əli müəllimin əməli-başlı xətrinə dəymişdi. Mən onu sakitləşdirmək üçün "bilirəm onlar görkəmli adamlardır, ancaq APİ-də işlədiklərini bilmirdim", - söylədim. Bu sözümlə sanki Əli müəllimin çöhrəsindəki qəzəbi bir andaca silib apardı. "Sən çox şey bilirsen, ancaq hər şeyi bilmirsən - deyərək barışıq elan etdi". Aramız düzələndən sonra Əli müəllimdən xahiş edirdim ki, bir az Mir Cəlal müəllimdən danışsın və Əli müəllim həvəslə bildiklərini danışsın. Ancaq Əli müəllim də o vaxtlar mənə kimi bilmirdi ki, Mir Cəlal müəllim Azərbaycan

Dövlət Universitetinin professorudur, sadəcə, vaxtilə tələbəsi olduğu APİ-dən ayrılmaq istəmir, orfda da kurslar aparır, təkcə Azərbaycandan deyil, Zəngəzurdan, Göyçədən, Ağbadaşdan, Loru-Pəmbəkədən, Dər

bənddən, Borçalıdan, Qaraçöpdən... ümumiyyətlə, Qafqazın hər yerindən APİ-yə gəlib Əli müəllim kimi təhsil alan soydaşlarımıza ədəbiyyat tariximizin zənginliklərini çatdırmaq üçün ADU-da işinin çox olmasına baxmayaraq, imkan tapıb bir vaxtlar təhsil aldığı doğma institutda tələbələrə mühazirələr oxuyur. Bu tələbələr öz kəndlərinə, öz evlərinə, öz məktəblərinə ürəklərində Mir Cəlal şəxsiyyətinin nurundan nə isə aparır və bu gözəl insanın tələbəsi olduqları üçün Əli müəllim kimi fəxrlə danışsınlar.

Uşaqlıq illərimdə bizim kəndimizdə, bütün Zəngəzurda mənə yaşlıdığım və mənə bir az böyüklər içində "Bir gəncin manifesti"ni dönə-dönə oxumayan, yaxud heç olmasa bir -iki fəsil oxumayan, Mir Cəlal adını eşitməyən şagird tapmaq mümkün deyildi. O vaxtlar heç Bakıya da televiziya gəlməmişdi. Hamı yazıçıları əsərlərindən və mətbuatdan tanıyırdı. Biz yazıçılarımızın şəklini yalnız kitablarda və hərdən qəzetlərdə görə bilərdik. Ancaq ədəbiyyat həvəskarları sevdikləri yazıçının

portretini xəyallarında canlandırırdılar. Bəlkə buna görəydi ki, mən Mir Cəlal müəllimi 1963-cü ilin avqustunda ADU-nun o vaxtlar Nizami, 49-dakı korpusunda qəbul imtahanı vaxtı görərkən kimi tanıdım. Məndən imtahanı o vaxtlar tanımadığım başqa müəllim götürürdü, ancaq gözümlə Mir Cəlal müəllimdəydi, onun reaksiyasını duymaq istəyirdim və bu, həm imtahan götürən müəllimin, həm də komissiyanın başqa üzvlərinin diqqətindən yayınmırdı. Mən suallara cavab verdikcə Mir Cəlal müəllimin üzündə ifadələrin dəyişmədiyini görür və narahat olurdum, ancaq cavabımın sonuna yaxın çöhrəsində məmnunluq nişanələri sezdirdim və rahat oldum. Mir Cəlal müəllimi ilk dəfə onda gördüm və imtahan verdiyim 15-20 dəqiqədə səsinə eşitmədim və ilk təəssüratım bu oldu ki, o, heyrətamiz dərəcədə sakit və təmkinlidir. Universitetin həyətinə düşən kimi biri soruşdu: Müəllimlər kimlərdir?

-Biri Mir Cəlal müəllimdir, - dedim, - ikisini tanımadım. Məndən imtahan götürən müəllimi də tanımadım.

"Mir Cəlal müəllim ordadırsa imtahan düzgün keçər"- imtahana gələn qardaşını müşayiət edən universitetin üçüncü, ya dördüncü kursunda oxuyan həmin tələbənin sözləri yadımdan çıxmayıb: "Mir Cəlal müəllimi qəbula salıblar ki, imtahan düzgün keçsin...!"

Mir Cəlal müəllimin kafedrası indiyə qədər gözlərim önündən getmir. Kafedra universitetin o vaxtkı əsas binasında ikinci mərtəbədə pillələrin başında, böyük

bir otaqda yerləşirdi. Bura bir çox görkəmli alimlərin iş yeriydi, Mir Cəlal müəllimin hərdən bu böyük otaqda ahəstə-ahəstə var-gəl eləməyi vardı. Bütün bunlarla bərabər burada qərribə səssizlik, rahatlıq hökm sürürdü. Müəyyən səbəblərdən mənəm də bu kafedraya yolum düşürdü və mənə elə gəlirdi ki, sənət və elm məbədinə daxil oluram. Kafedrada Əkbər Tağıyev, Əli Fəhmi, Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Əlizadə, Raifə Həsənova, Əzizə Cəfərzadə, Fəridə Vəzirova, Camal Əhmədov, sonralar Abbas Zamanov kimi o vaxtlar geniş tanınan alimlər - pedaqoqlar çalışırdı. Bir çox gənc, istedadlı tədqiqatçı müəllimlər vardı ki, onların hamısı Mir Cəlal müəllimin yetirmələiydi, elmin və həyatın çətin yollarında Mir Cəlal müəllim səxavətlə onlara əl tutmuşdu. Həyatdan vaxtsız getmiş Firidun Hüseynov da, İnayət Bəktaşi də, Vaqif Vəliyev də, Abuzər İsmayılov da, Firuz Sadıqzadə də, Kamil Mirbağirov da, bu gün tədqiqatlarını və pedaqoji fəaliyyətlərini davam etdirən Pənah Xəlilov, Cəlal Abdullayev, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Qara Namazov, Təhsin Mütəllibov, Azad Nəbiyev, Abdulla Abbasov, Xalid Əlimirzəyev və başqaları da Mir Cəlal müəllimin kafedrasından çıxmışdılar. Oxucu düşünəcək ki, bu alimlər ədəbiyyatda başqa-başqa sahələrin, dövrlərin tədqiqatçılarıdır, məsələn, Əkbər Tağıyev, İsmayıl Əlizadə xarici ədəbiyyat, Abuzər İsmayılov, Gülhüseyn Hüseynoğlu rus ədəbiyyatı mütəxəssisiydi, Pənah Xəlilov bugünkü anlamda MDB və Bal-

tıkanı ölkələr ədəbiyyatının, yaxud, Firuz Sadıqzadə qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçılarıydı, Raifə Həsənova və Kamil Mirbağirov XIX əsr ədəbiyyatımızdan dərs verirdilər və s. və i. a. Oxucu haqlıdır. Məsələ bundadır ki, təhsilimizin flaqmanı Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyatla bağlı birçə kafedra vardı - Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası! Milli ədəbiyyatımız da, xarici ədəbiyyat da, ədəbiyyatşünaslıq da... bu kafedranın içindəydi, sonralar Universitetdə yaranan bütün ədəbiyyat kafedraları Mir Cəlal müəllimin məşhur kafedrasından pərvəriş qazandırlar.

Universitetdə Mir Cəlal müəllimə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşırdılar, ən başlıcası, bütün gənclər - tələbələr, aspirantlar, laborantlar onu hədsiz sevidilər - alim kimi, müəllim kimi, ziyalı kimi, ağsaqqal kimi! Belə hörmət və ehtiramın nəticəsiydi ki, qismətinə onun tələbəsi olmaq düşməyənlər gedib başqa kurslarda onun mühazirəsini dinləyirdilər. Mən də belələrindən idim. Bu günün özündə də birinci-ikinci kurslarda oxuyanda gedib Mir Cəlal

Mir Cəlal müəllimə hörmət və ehtiramın nəticəsiydi ki, qismətinə bu böyük pedaqoqun tələbəsi olmaq düşməyənlər gedib başqa kurslarda onun mühazirəsini dinləyirdilər.

müəllimin ədəbiyyatşünaslıqdan, Ağamusa Axundovun ümumi dilçilikdən mühazirələrini dinləməyimi xoş təəssüratla xatırlayıram. Bu fənləri bizə də savadlı müəllimlər tədris edirdilər,

ancaq Mir Cəlal müəllimin böyük yazıçı, alim və ziyalı şəxsiyyəti, Ağamusa Axundovun istedadlı alim tefəkkürü və natiqliyi mənə özünə çəkirdi. Mir Cəlal müəllimin mühazirələrini dinləmək üçün bizdən bir kurs yuxarının əlaçı tələbəsi Şaməddinə (aramızdan vaxtsız getmiş istedadlı dilçi-türkoloq alim) müraciətdən sonra o mənə xahişimi Mir Cəlal müəllimə çatdırıb, icazə almışdı. İkinci mühazirədən sonra Mir Cəlal müəllim mənə yaxınlaşdı:

- Sizin kursa ədəbiyyatşünaslığı kim deyir? - soruşdu.

- Biz hələ ədəbiyyatşünaslıq keçmirik,- dedim.

- Birinci kursdasan ? - Bir daha dəqiqləşdirmək istədi.

- Bəli,- dedim. - Sizin mühazirələrinizi dinləmək istəyirəm. Əgər başqa predmetdən, məsələn, ədəbiyyat tarixindən mühazirə oxusaydınız da gələcəkdim, sadəcə, sizi dinləmək istəyirəm.

- Yaxşı.

Başqa söz demədi.

İkinci kursda ədəbiyyatşünaslığı bizə o vaxtlar cavan olan Təhsin Mütəllibov deyirdi. İlk dərsdə ilk sözü bu oldu ki, ədəbiyyatşünaslığa aid indiyədək fılan dərsliklər, kitablar nəşr olu-

nub. Həmin kitabların dəyərini azaltmaq fikrim yoxdur, müəlliflərinə də hörmətim var, ancaq mən sizdən öz dediklərimi soruşacağam. Təhsin müəllimin də mühazirələri özünəməxsus və

maraqlı idi. Onda hələ Mir Cəlal müəllimin Pənah Xəlilovla birgə yazdıqları "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabı nəşr olunmamışdı. Bu kitab nəşr olunandan sonra vərəqlədim, gördüm ki, Təhsin müəllim hələ 1964-cü ilin payızında bizə Mir Cəlal müəllimin dərsliyindən danışmış.

Ancaq mənim ədəbiyyatşünaslıq fənni ilə bağlı xatirələrim bununla bitmir. Həmin 1964-cü ilin oktyabr ayında əsgəri xidmətə çağırıldım, filologiya fakültəsinin dekanı Əlövsət Abdullayev, müəllimlər bu xəbərdən çox narahat oldular, dekanın təşəbbüsü və təklifi ilə qiyabiyə, özü də üçüncü kursa keçməli oldum. Əlövsət müəllim dedi ki, keç qiyabiyə, ildə bir dəfə dəvət edərik, gəlib imtahanlarını verərsən, həm təhsilini davam etdirərsən, həm də xidmət edərsən. Əmrini də üçüncü kursa verərik ki, bir il itirməyəsən (filologiya fakültəsinin əyani şöbəsində təhsil 5 il, qiyabi şöbəsində isə 6 il idi). Vaxt azlığından ikinci kursun bütün imtahanlarını, yoxlamalarını, kurs işlərini 5-10 gündə verməli idim. Verdim də. Bircə ədəbiyyatşünaslıqdan imtahan verəndə müəllimlə aramda indiyəcən unutmadığım

Bir-iki gün sonra Mir Cəlal müəllimi dəhlizdə gördüm. Mənalı-mənalı gülümsəyirdi, şübhəsiz, o komik səhnəni xatırlayırdı.

"maraqlı dialoq" oldu.

Hələ birinci kursda oxuyanda gedib başqa kursda Cəlal müəllimdən dərslərsəm da, ikinci kursun əvvəllərində Təhsin Mütəllibovun mühazirəsini dinləsəm

də imtahanı başqa müəllim götürəsi oldu, çünki qiyabi şöbədə bu fəndən başqa müəllim dərslərsə deyirdi. İkinci, ya üçüncü sualda sözümlə düz gəlmədi. Mən sualdan - sujeta danışırdım: "sujet bədii əsərdə hadisələrin inkişaf xəttidir..." komponentləri sayırdım, izah edirdim. "Başqa" müəllim tez-tez deyirdi: "Mənə loru dillə izah et görüm sujet nədir? " Mən loru dili pis bilmirdim, kitab dilində bildiklərimi "loruya" çevirirdim. "Komso-mol" poemasının, "Yevgeni Onegin" in sujet xətlərini açaraq fikirlərimi əsaslandırmağa çalışırdım. O, yenə təkid edirdi: "Loru dillə mənə izah et..." Axırda tənqə gəlib mən sual verdim:

- Bəlkə siz mənə loru dillə izah edəsiniz görək sujet nədir?

"Başqa müəllim" bunu gözlə-mirdi, ətrafa baxıb çaşdı, sonra özünü ələ almağa çalışaraq soruşdu:

- Bura haradır?

- Bakı. -Səsimdəki istehzani yəqin ki, gizlətmək mümkün olmadı.

- Yox, buranı deyirəm, - qollarını geniş açdı, işarə etdi ki, nəhəng binanı nəzərdə tutur.

- Universitet.

- Hə, sağ ol, - elə bil sujetin

əsas mahiyyəti bu idi, - mən burdan vağzala getməliyəm. Həyə-tə düşürəm, hansı avtobusa minməliyəm? -soruşdu, mən susdum, 39 nömrəli avtobusa minirəm (o vaxtlar 39 nömrəli avto-

bus Nərimanov prospektinin sonundan gəlir, Baksoveti keçir, - dayanacağı düz universitetin qabağında idi, - dəmiryolu vağzalınacan gedirdi), Akademiyanı... Sabir bağını keçirəm, sonra də-niz sahilinə düşürəm... Lenin muzeyinin yanından keçib... sonra sola dönürəm... Gedib vağzala çatıram. Bax, bədii əsərin sujeti budur.

Mən sakitcə ayağa qalxdım. Zaçot kitabçamı götürüb pence-yimin qoltuq cibinə qoydum.

- Otur, hara gedirsən? - təc-cüblə soruşdu.

- Əsgərliyə.

- Bu nə deyir? - Ətrafa baxdı, sanki cavabı məndən yox, baş-qalarından gözləyirdi.

Yalnız ayağa qalxıb qarıya tərəf dönəndə kafedrada çoxlu adamın olduğunu gördüm. Demə, "başqa müəllim" "loru dil-də" məni sorğu-suala tutanda tənəffüs başlayıb, müəllimlər kafedraya qayıdıb. Mir Cəlal müəllim də gəlib və hamı sakit-cə "başqa müəllimin" mülahizə-lərini dinləyib. Mənim arxam qarıya olduğundan kafedraya bu qədər müəllim toplaşdığını gör-məmişəm.

- Qayıt, mən səni yoxlayırdım, - "başqa müəllim " əməlli-başlı əl-ayağa düşmüşdü.

Yuxarı başdakı mizinin ya-nında ayaqüstə dayanan, yəqin ki, bayaqdan "loru dilə" qulaq asan Mir Cəlal müəllim tərəfə baş əydim, ehtiramla "bağışla-yın, Mir Cəlal müəllim," deyib otaqdan çıxdım. Bir az sonra o illərdə cavan olan Cəlal Abdul-layevi foyədə gördüm, gülə-gül-ələ:

- Sənə "beş" yazdı, "zaçotka-

nı" apar imzalasın.

- Mən istəmirəm mənim "zaçotkamda" onun imzası olsun.

- Unut getsin, yaşlı adamdır. - Cəlal müəllim şirin-şirin güldü.

- Artıq unuttum.

Mir Cəlal müəllim uğunub getdi:

- Elə bu ona dərs olacaq.

Bir-iki gün sonra Mir Cəlal müəllimi dəhlizdə gördüm. Mənalı-mənalı gülümsəyirdi, şübhəsiz, o komik səhnəni xatırlayırdı. Sonra şirin təbəssümlə soruşdu:

- Sənin fərq imtahanlarından çətinliyin yoxmu?

- Xeyr, Mir Cəlal müəllim, - qətiyyətlə bildirdim.

- Sessiyalara gələndə mənle görüş.

- Baş üstə, Mir Cəlal müəllim.

Bu sözləri mənə verilən çox dəyərli mükafat kimi qəbul etdim və həmişə də xoş duyğularla xatırlayıram.

Bu epizodu niyə xatırladım: o illərdə filfakda belə "başqaları" da vardı, ancaq Mir Cəlal müəllimin nüfuzu, səviyyəsi, intellekti hər şeyi yoluna qoyurdu, haqsızlığa, ədalətsizliyə şərait yaratmırdı.

Fərq imtahanlarını, yoxlamalarını, kurs işlərini bir həftədə qurtarıb oldum üçüncü kursun tələbəsi, getdim kəndimizə ki, ailəməzlə halallaşım, demə, məndən böyük qardaşımı da əsgər aparırlar, buna görə də mənə möhlət verdilər və onun yerinə məktəb müdiri təyin etdilər. Beləliklə, 1966-cı ilin martınacan Maralzəmidə müəllim oldum, sonra İrəvana "Sovet Ermənistanı" qəzetinə dəvət edilərək ora-

da işlədim. Və qışda da, yayda sessiyaya gələndə mütləq Mir Cəlal müəllimin qəbuluna gərdim. Xülasə İrəvanda işləyəndə böyük ədiblə söhbətimiz çox çəkərdi. İrəvanda, bütün

nətinin başlıca prinsipləri, tədqiqat istiqamətləri hazırlanmışdı. Bu prinsiplər əvvəlcə Universitet çərçivəsində tətbiq edilir, sonra örnək olaraq Akademiyaya, başqa ali məktəblərə, ümu-

Uzun illər Mir Cəlal müəllimin kafedrasında ədəbiyyat nəzəriyyəsinin, ədəbiyyat tarixinin, tərcümə sənətinin başlıca prinsipləri, tədqiqat istiqamətləri hazırlanmışdı. Bu prinsiplər əvvəlcə Universitet çərçivəsində tətbiq edilir, sonra örnək olaraq Akademiyaya, başqa ali məktəblərə, ümumiyyətlə, ədəbi aləmə yayılırdı.

Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımızla, ədəbi mühitlə, xüsusilə erməni millətçiliyi ilə çox maraqlanırdı, Bakıdan, Moskvadakı görüşlərdən şəxsən tanıdığı erməni yazıçıların özlerini necə apardıqlarını soruşurdu. Mən geniş məlumat verirdim, onu İrəvana dəvət edirdim. Deyirdi İrəvanda son dəfə 1953-cü ildə olub, sonralar yolu düşməyib. Əsli Azərbaycandan olan erməni yazıçılarını soruşardı. Onların da çoxunun millətçilik vəbasına mübtəla olduqlarını deyirdim. Heyrətdən doğan ifadəsi indi də yadımdadır: "Öz çörəyimizi ye-yib özümüzə daş atanlar..."

Deyirdi ki, gəlmək istəyir, xüsusilə oradakı soydaşlarımızla görüşmək üçün. Təəssüf ki, onun sağlığında İrəvanda yaşadığım on iki ildə bircə dəfə də onun gələ bilmədi.

Sonralar da Mir Cəlal müəllimin kafedrasının çox professorları ilə, ümumiyyətlə, bu maraqlı ədəbi mərkəzlə əlaqələrim davam etdi. Uzun illər bu kafedrada ədəbiyyat nəzəriyyəsinin, ədəbiyyat tarixinin, tərcümə sə-

miyyətlə, ədəbi aləmə yayılırdı.

Mir Cəlal müəllim belə böyük elmi-filoloji mərkəz yaratmışdı.

Bir maraqlı məqamı da açıqlamaq istəyirəm. Bizim kursa dərs deyən ədəbiyyat müəllimləri yeri gəldikcə, Mir Cəlal müəllimdən sitatlar gətirərdilər. Bu sitatların - dəyərli fikirlərin çap olunmuşu da vardı, çap olunmayı da, elmi müzakirələrdən götürüləni də vardı, adi söhbətlərdən alınanı da. Hamısı ibrətamiz fikirlər idi. Ancaq mənə ən maraqlısı o idi ki, həm tələbəlik illərində, həm də sonralar müəllimlərin öz kafedra müdirlərindən sitat gətirməsini, onun fikirlərinə istinad etməsini nə eşitməşəm, nə də şahidi olmuşam.

Mir Cəlal müəllimin böyüklüyünün göstəricilərindən və onu rəhbərlik etdiyi kafedranın həm yaşdılarının, həm də gəncələrinin birmənalı sevdiklərini təsdiqləyən faktorlardan biri də bu idi!